

УДК 372.881.003.086

ФОРМУВАННЯ ПУНКТУАЦІЙНИХ УМІНЬ І НАВИЧОК УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ*Палихата Елеонора Ярославівна
м.Тернопіль*

У статті йдеться про пізнавальну діяльність учителя й учнів над формуванням умінь розставляти розділові знаки у реченнях за метою висловлювання, з однорідними членами, звертаннями, у складних реченнях. Запропоновано систему вправ для засвоєння пунктуаційних норм учнями початкових класів.

Ключові слова: пунктуація, розділові знаки, речення за метою висловлювання, однорідні члени речення, звертання, система вправ.

Протягом останніх років наукові дослідження з лінгводидактики стосуються переважно формування усного мовлення, загальних питань навчання української мови, розвитку зв'язного мовлення тощо, але проблеми засвоєння правописних норм, зокрема вивчення пунктуації у початкових класах, в основній і старшій ланках загальноосвітньої школи якщо і студіюються, то в надзвичайно малій кількості, наприклад, Н.П.Коваль «Система роботи над формуванням пунктуаційних навичок в учнів основної школи». У підручниках із методики навчання української мови для початкових класів робота над пунктуацією пропонується в поєднанні з вивченням синтаксису простого речення, що, на нашу думку, є позитивним аспектом лінгводидактики.

Аналіз навчальної програми і підручників з української мови для 1-4 класів вказує, що першокласники ознайомлюються з пунктуаційними знаками (крапкою, комою, тире, знаками оклику і питання) та уживанням їх у кінці речення лише практично. Другокласники повторюють пунктуаційний матеріал, здобутий у першому класі. У третьому класі учні узагальнюють знання й уміння про розділові знаки в реченнях за метою висловлювання, окличних і неокличних, вивчають розділові знаки при звертанні, однорідних членах речення. Четвертокласники повторюють вивчений пунктуаційний матеріал у попередніх класах, а також отримують відомості про вживання коми перед сполучниками а, але в реченнях з однорідними членами та у складних реченнях [4, с. 34-66].

Провівши зріз пунктуаційних знань, умінь і навичок учнів 4, 9 й 11 класів (диктант), можемо зробити висновок, що на кожне із вивчених лише у початкових класах пунктуаційних правил було допущено помилки на використання розділових знаків у реченнях:

- 1) за метою висловлювання – 4 кл. – 70 %, 9 кл. – 43 %, 11 кл. – 21 %;
- 2) з однорідними членами – 4 кл. – 74 %, 9 кл. – 47 %, 11 кл. – 20 %;
- 3) зі звертаннями – 4 кл. – 82 %, 9 кл. – 74 %, 11 кл. – 39 %;
- 4) зі сполучниками а, але, який, що та іншими – 4 кл. – 78 %, 9 кл. – 49 %, 11 кл. – 48 %.

На інтонацію вчителя під час диктування речень більшість учнів не реагує, тому допускає помилки, навіть сплутуючи знак оклику зі знаком питання. Помилки в реченнях з однорідними членами зумовлені нерозумінням поняття однорідності, ролі сполучників в однорідних членах речення тощо. Звертання учні усіх класів або не виділяють зовсім, або виділяють, якщо в середині речення, то лише з одного боку.

Робимо висновок, що початкова школа спрямована на побудову фундаменту для вивчення кожного мовного розділу, зокрема й пунктуації. Якщо учні не засвоюють пунктуаційних норм ще на початковому етапі навчання, то в основній і старшій ланках школи ланцюг послідовності переривається, що відображено в результатах констатувального зрізу.

Неналежний лінгводидактичний рівень дослідження проблеми навчання пунктуації учнів початкової школи, низький рівень їхньої пунктуаційної грамотності, відсутність детальної методики опрацювання пунктуації у 1-4 класах вказує на актуальність нашого дослідження, спрямованого на формування пунктуаційних умінь і навичок молодших школярів.

Звідси й мета статті – створити й обґрунтувати напрями методики формування пунктуаційної грамотності в учнів початкової школи на уроках української мови.

Для досягнення поставленої мети потрібно розв'язати такі завдання дослідження:

1. Ознайомити з роботою вчителя й учнів над засвоєнням речень за метою висловлювання, окличними й неокличними реченнями, розділовими знаками в них на основі зв'язних текстів.
2. Подати відомості про вивчення речень з однорідними членами і розставлення розділових знаків у них.
3. Запропонувати методику опрацювання речень зі звертаннями і виділення їх розділовими знаками.
4. Схарактеризувати хід роботи над розставленням розділових знаків у простих і складних реченнях із використання сполучників а, але та інших.
5. Розробити систему вправ для засвоєння пунктуаційних норм учнями початкових класів.

Із реченнями за метою висловлювання, окличними й неокличними реченнями учні повинні ознайомлюватися на основі зв'язних текстів. Початок роботи припадає уже на букварний період, коли учні тільки вчать читати. Щоб розпізнати речення, учням потрібно знати, що воно має початок і кінець: починається з великої літери, а завершується відповідним до інтонації знаком – крапкою, знаком оклику, знаком питання. Учитель на уроках письма і читання проводить роботу над виділенням речень спочатку в букварі, а потім – у читанці. Учні зачитують речення, використовуючи при цьому відповідну інтонацію, пояснюють потребу використання розділового знака, називають

вид речення і розділовий знак, який ставиться в його кінці. Таку роботу слід проводити на кожному уроці читання і письма для вироблення передусім техніки читання і формування надалі правописних пунктуаційних умінь і навичок. Над реченнями за метою висловлювання учні працюють у кожному з початкових класів за допомогою відповідних методів і прийомів, зокрема: евристичної бесіди, спостереження над мовними явищами, методу вправ, зіставлення і порівняння, аналізу і синтезу тощо.

Поняття про однорідні члени речення і розставлення коми в реченнях з однорідними членами отримують учні четвертого класу. У попередніх класах вони уже знайомилися з цим матеріалом. Однорідні члени речення в молодших класах називаються перелічуванням слів. У процесі роботи над засвоєнням цих знань учні на уроках української мови ознайомлюються із поняттям «однорідні члени речення» і дотичними відомостями: 1) однорідні члени відповідають на одне й те ж саме запитання, пов'язані з одним і тим самим словом; 2) однорідними є усі члени речення, як головні, так і другорядні і при них можуть бути залежні слова; 3) однорідні члени поєднуються за допомогою інтонації та сполучників і (й), а, але; 4) за відсутності сполучників між однорідними членами ставляться коми, так само як і перед сполучниками а, але теж завжди ставляться коми.

Теоретичний матеріал закріплюється за допомогою аналізу речень: 1) з одним рядом однорідних членів (На столі лежали сині, червоні, жовті, зелені олівці); 2) з двома або більшою кількістю рядів однорідних членів (Хлопчики і дівчатка скопали і заскородили грядки, посіяли чорнобривці і айстри), щоб діти привчалися їх розпізнавати і групувати; 3) із залежними словами при однорідних членах речення (Наша країна багата зеленими лісами, безмежними полями, повноводими ріками.), оскільки учні засвоюють, що однорідні члени речення можуть мати при собі залежні слова [3, с.118]. Робота над закріпленням однорідних членів речення принагідно проводиться під час опрацювання інших мовних тем.

Звертання не є членом речення, воно не пов'язане ні сурядним, ні підрядним зв'язком, що дає основу для виділення його розділовими знаками. Поняття про звертання і його виділення розділовими знаками учні отримують у 3 класі. Передусім пропонується визначення: звертання – це слово (або сполучення слів), що називає того, до кого звертається адресант. Далі подаються відомості про інтонаційне виділення звертання в усному мовленні, а на письмі – комою або знаком оклику. Продовжується робота над звертанням у 4 класі під час вивчення відмінювання іменників. Учні повторюють матеріал про звертання, форма якого в однині відповідає кличному відмінку. Тут важливо наголосити, що звертання у множині виражаються називним відмінком, навести приклади і запропонувати відповідні вправи. Принагідно відзначимо, що у підручнику для 3 класу запропоновано п'ять вправ на закріплення звертання і жодних на використання звертання у множині, так само, як і на виділення його знаком оклику, тоді як у 4 класі зовсім відсутні вправи для повторення й закріплення звертання. У такому випадку учитель сам зобов'язаний добирати такі завдання для повторення звертання, які відповідали б вимогам програми. Взагалі-то учитель повинен наголосувати, що сфера вживання звертання в українській мові обмежена. Звертання використовується в діалогічному мовленні, у публічних виступах, в епістолярному жанрі, у поетичному мовленні. В усному мовленні звертання вимовляється з особливою кличною, гучною видільною інтонацією. Під час приймання на слух саме правильна інтонація при звертанні допоможе учням початкових класів поставити відповідний розділовий знак – кому чи знак оклику.

Обов'язково потрібно ознайомити учнів із оцінкою помилок. Пропуск розділового знака у реченнях (чи діалогічних репліках) зі звертанням – помилка груба. Це, зокрема, постановка зайвої коми, неправильне виділення меж звертання. Помилки при виборі коми чи знаку оклику для виділення звертання, використання зайвої коми для виділення частки о при звертанні, а

також пропущення коми для виділення пояснювальних слів до звертання під час їх розмежування є не грубими [1, с. 90].

Для розуміння умов розставлення розділових знаків у реченнях зі звертаннями потрібно виконувати з учнями систему вправ, науково мотивовану, добре продуману, підтверджену правилами і доречно дібраними прикладами, взятими з художньої і наукової літератури, якими послуговуються учні молодших класів.

Зі складним реченням у початкових класах ознайомлюються лише практично, жодних теоретичних відомостей не подається. Фундаментальним матеріалом для ознайомлення школярів зі складним реченням є повторення головних членів – підмета і присудка, які у 1-4 класах називаються основою речення. Наявність однієї основи свідчить, що речення просте, наявність двох чи більше основ – що речення складне. Учителю пропонує зв'язний текст, діти послідовно зачитують речення, виділяють основи і визначають типи речень – просте чи складне. Щоб полегшити учням цю роботу, учитель ознайомлює їх зі сполучниками, якими можуть з'єднуватися прості речення. Школярі під керівництвом учителя за допомогою наочності, технічних навчальних засобів запам'ятовують, що «Частини складного речення (тобто прості речення, які є компонентами складного) можуть поєднуватися за допомогою слів і, а, але, щоб, коли, де, який, (яка, яке, які) та ін. Перед цими словами ставиться кома». Для закріплення слід відшукувати складне речення у текстах, самостійно їх будувати за зразком, за малюнком чи серією малюнків, впізнавати за відповідними схемами і самим їх креслити. Ця робота не обмежується лише опрацюванням на аспектих уроках, вона проводиться й на уроках розвитку зв'язного мовлення.

Засвоєний учнями пунктуаційний матеріал принагідно повторюється під час вивчення синтаксису, тексту, його видів, вивчення морфології (відмінювання іменників – кличний відмінок, сполучники), головних членів речення тощо.

Будь-яка робота над вивчення пунктуації у початкових класах має проводитися за допомогою добре продуманої, науково обґрунтованої системи вправ. Під системою вправ слід розуміти сукупність практичних робіт учнів, які виконуються самостійно, забезпечують закріплення знань з мови, застосування цих знань на практиці, вироблення умінь і навичок з будь-яких мовних розділів. Система вправ передбачає поступове наростання складності і ступеня самостійності їх виконання, різноманітність завдань, що відповідають темам і завданням засвоєння [2, с.187], дотримання психологічних і власне методичних принципів навчання, урахування вікових особливостей, відповідних закономірностей, методів і прийомів.

Для створення чіткої системи пунктуаційних вправ потрібно знати відомі в лінгводидактиці їх класифікації, і вибрати ті, що спрямовані на вивчення пунктуації на синтаксичній основі у початкових класах. Закріплення пунктуаційних умінь і навичок проводиться за допомогою аналітичних, синтетичних і творчих вправ. Ця класифікація передбачає дотримання послідовності й наступності, перехід від простого до складного, від поступової роботи за зразком під керівництвом учителя до самостійного і творчого виконання завдань. Основні з них – аналітичні, синтетичні, конструктивні і творчі вправи.

Аналітичні вправи з вивчення пунктуації у методиці викладання української мови у початкових класах розпочинаються із синтаксичної роботи над реченням (простим, складним), членами речення, звертаннями і переходом до аналізу розділових знаків, що використовуються у названих синтаксичних конструкціях.

Синтетичні вправи передбачають виконання завдань на основі аналітичних вправ, а саме: 1) пояснення наявних розділових знаків у реченні, 2) відшукування помилок за відсутності розділових знаків при однорідних членах речення, звертанні, у кінці речення, на межі простих речень у складних, 3) зходження пропусків розділових знаків і тлумачення необхідності їх уживан-

ня. Відзначимо, що «синтетичні вправи можуть виконуватись і без попередніх аналітичних, але обов'язково супроводжуються внутрішньою аналітичною роботою мислення, у процесі якої здійснюється контроль за правильністю побудови речення, поєднання слів» тощо. [методика поч. кл.с.121]. Аналітичні і синтетичні вправи використовуються на різних етапах навчання і є основою для проведення складніших завдань за допомогою іншої системи вправ. То ж на рівні аналізу і синтезу вивченого матеріалу залежно від ступеня самостійності і пізнавальної активності учнів вправи на вивчення пунктуації у 1-4 класах діляться на відтворювальні, конструктивні, творчі. Відтворювальні вправи (інакше – за зразком, за аналогією) полягають у спостереженні за пунктограмами тексту, їх аналізі з дотриманням відповідної інтонації, записі речень із наслідуванням зразка, створенні аналогічних прикладів.

Конструктивні вправи стосуються побудови і перебудови простих (за метою висловлювання, зі звертаннями, з однорідними членами) і складних речень. Конструктивні вправи проводяться з другого класу початкової школи після часткового засвоєння певних синтаксичних і пунктуаційних відомостей. Їх мета – удосконалення й закріплення набутих знань і вмінь. До них належать такі: 1. Знайти в тексті речення з вивченими пунктограмами, пояснити їх уживання. 2. Побудувати речення за метою висловлювання, записати їх, правильно розставити розділові знаки. 3. Виписати речення з однорідними членами, поставити розділові знаки, пояснити потребу їх використання. 4. Побудувати діалогічні репліки-стимули і репліки-реакції, виражені окличними й неокличними реченнями зі звертаннями, що знаходяться на їх початку, в середині і в кінці. Пояснити розділові знаки. 5. Розставити розділові знаки у запропонованому тексті, пояснити потребу їх застосування. 6. У запропонованому тексті віднайти пунктуаційні помилки, пояснити уживання розділових знаків. 7. Об'єднати кількох речень в одне з однорідними членами, записати їх, пояснити розділові знаки, пояснити потребу їх застосування. 8. Скласти речення за конкретними завданнями з однорідними головними членами: з двома однорідними підметами; з двома (або кількома) однорідними присудками; з однорідними другорядними членами. Правильно розставити розділові знаки. 9. Скласти речення за поданими учителем схемами для засвоєння пунктуаційних норм.

Творчі вправи передбачають повну самостійність виконання. Тому важливо сформулювати завдання так, щоб не сковувати творчої ініціативи учня, наприклад, складання тексту з

вивченими пунктограмами: 1) за сюжетним малюнком чи серією малюнків з уживанням вивчених пунктограм; 2) з використанням звертань у реченнях-запитаннях і реченнях-відповідях, що виділяються і комою, і знаком оклику; 3) на основі власних спостережень за змінами в природі з використанням однорідних членів речення (якою стала земля; що сталося з деревами; які зміни сталися в полі) та правильно розставленими розділовими знаками; 4) на основі переглянутого фільму чи важливої події скласти 2-3 речення з вивченими пунктограмами, пояснити їх (що особливо сподобалось; яка подія дуже вразила; які вчинки не сподобались); 5) складання речень на вивчені пунктограми, побудова схем простого (з однорідними членами та звертаннями) і складного речення.

Творчі вправи проводяться систематично, послідовно, цілеспрямовано для активної підготовки школярів до різних видів творчих робіт.

М.Р. Львов пропонує свою класифікацію пунктуаційних вправ, зокрема: 1) спостереження розділових знаків у текстах, які учні читають, інтонування речень у зв'язку з пунктуаційним аналізом, пояснення змістової ролі пунктуаційного знака; 2) синтаксичний аналіз речень і цілих компонентів тексту із поясненням розставлення розділових знаків, пунктуаційний розбір, пунктуаційне коментування тексту, вказування на принципи пунктуації, виконання дій з перевірки розділового знака; 3) усні і письмові вправи типу читання або списування зі вставленням пропущених розділових знаків і їх поясненням; 4) складання власних речень чи зв'язного тексту з уживанням розділових знаків і їх обґрунтуванням; 5) виявлення пунктуаційних помилок у власних або чужих текстах у процесі самоперевірки чи взаємоперевірки творів, виправлення помилок і обґрунтування виправлення» [2, с. 163-164].

Отже, пунктуація в курсі української мови – один із важливих розділів. Хоча й окремим розділом вона не вивчається, але опрацьовується разом із синтаксисом, опирається на нього, сприяє практичному його спрямуванню. Крім синтаксичного, в основі вивчення пунктуації знаходяться інтонаційний і логічний принципи, що визначають вибір методів і прийомів роботи з пунктограмами.

Подальші напрями дослідження проблеми формування пунктуаційних умінь учнів початкових класів вбачаємо у виробленні методики використання інноваційних методів навчання, застосуванні сучасних електронних технологій, теоретичних надбань про лінгвістику тексту.

Література і джерела

1. Блинов Г.И. Методика пунктуации в школе. Пособие для учителей / Г.И. Блинов. – М.: Просвещение, 1978. – 221 с.
2. Львов М.Р. Словарь-справочник по методике русского языка: учебное пособие для студентов педагогических институтов / М.Р. Львов. – М.: Просвещение, 1988. – 240 с.
3. Методика викладання української мови: Навчальний посібник / С.І. Дорошенко, М.С. Вашуленко, О.І. Мельничайко та ін. / За ред. С.І. Дорошенка. – 1992. – 398 с.
4. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням українською мовою. 1-4 класи. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2011. – 392 с.

В статті йдеться про когнітивну діяльність учителя та учнів під час формування навичок ставити знаки розділення в реченнях з метою висловлювання, однорідними членами, звертаннями. Предложено систему вправ для засвоєння пунктуаційних норм учнями початкових класів.

Ключевые слова: пунктуация, знаки препинания, предложения по цели высказывания, однородные члены предложения, обращения, система упражнений.

The article deals with the cognitive activity of a teacher and students while forming skills to punctuate sentences according to the purpose of the utterance, homogeneous parts of the sentence, sentences with the address and complex sentences. The system of exercises for acquisition of punctuation norms by junior school students has been suggested.

Key words: punctuation, punctuation marks, sentence according to the purpose of the utterance, homogeneous parts of the sentence, address, system of exercises.